

nin əbədi abidəsinə çevirilir. Müsəlman Şərqiinin ilk demokratik, parlamentli respublikası olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci il iyun ayının 27-də Azərbaycan dilini dövlət dili elan etməsi tarixi hadisədir. Bu, sadəcə inzibati bir akt deyildi, əsrlər boyu yad mədəniyyətlərin və dillərin təzyiqi altında saflığını, zənginliyini və varlığını qorumaq üçün mübarizə aparan dilin ən yüksək zirvəyə ucaldılması idi. Bu qərar Gülvüstan və Türkməncay faciələrindən sonra ruhən və cismən parçalanmış bir millətin mənəvi bütövlüyünü bərpa etmək, öz taleyi-nin sahibi olduğunu bütün dünyaya bəyan etmək iradəsinin parlaq təzahürü idi.

AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYƏTİNİ dil manifesti

Lakin bu amansız mənəvi sarıntı xalqı ruhunu sindirə bilmədi. Bu təzyiqlərə cavab olaraq Mirzə Fətəli Axundzadənin toxumlarını səpdiyi maarifçilik hərəkatı cücməyə başladı. Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi" qəzeti ilə milli mətbuatın təməlini qoyaraq xalqı ana dilində danışmağa, oxumağa səslədi. Cəlil Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə cəhalətə, savadsızlığa ve öz dilinə xor baxanlara qarşı amansız bir satiraya mühabibəsi elan etdi. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirləri diller əzbəri olaraq xalqa oyadır, kimliyini xatırladırı. Bu böyük mütəfəkkirlər ordusu, Cümhuriyyət qurucularının fəaliyyəti üçün mənəvi və ideoloji zəmin hazırlayırdı. Onlar sübut edirdilər ki, dil millətin ruhu, yaddaşı, varlığının təminatıdır.

1918-ci ilin mayında dünyanın siyasi xəritəsində yeni günəş doğdu: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin liderliyi ilə Milli Şuranın Tiflisdə elan etdiyi İstiqlal Bəyan-naməsi mənəvi və mədəni azadlığın başlanğıcı idi. Lakin Cümhuriyyətin ilk günləri olduqca ağır və keşməkeşli keçdi. Hökumət erməni-daşnak və bolşevik qüvvələrinən ibarət Bakı Sovetinin təcavüzü səbəbindən müvəqqəti olaraq Gəncə şəhərində fealiyyətə başlamaq məcburiyyətində qalmışdı. Paytaxt Bakı işğal altında idi, ölkənin bir çox bölgəsində anarxiya hökm sürdü, gənc dövlətin nə nizam ordusu, nə də tam formalaşmış idarəetmə aparatı var idi. Bele fəvqələdə çətin şəraitdə Fətəli xan Xovşkının basılıqlı etdiyi Nazirler Sura-

Şüyşkının başlığını etdiyi Nazirler Şura-sının Gəncəyə köçdükdən cəmi 11 gün sonra, iyunun 27-də dil haqqında qərar qəbul etməsi Cümhuriyyət liderlərinin nə qədər uzaqgörən və strateji düşündürünü, dövlət quruculuğunun təməlin-də məhz milli ideologiyanın və milli də-yərlərin dayandığını dərk etdiklərini gös-terirdi. Onlar anlayırdılar ki, bayraqı, gerbi olmayan dövlət olmadığı kimi, dövlət dili olmayan dövlət də tam suve-ren sayla bilməz.

Həmin tarixi qərarın mətni ləkoniqliyi və eyni zamanda dərin məzmunu ilə diqqəti cəlb edir: "Dövləti lisan türk dili qəbul edilərək, içəridə bütün məhkəmə, idareyi-daxiliyyə və sair dövlət vəzifələ-ri başında duranlar bu lisani bilənlər olana qədər hökumət müəssisələrdə rus dili istemalına da müsaidə edilsin". Bu qərar bir neçə mühüm məqamı özündə eks etdirirdi. Birincisi, Azərbay-can dilinin dövlət dili statusu birmənalı və qəti şəkildə təsbit olundu. İkincisi, hökumət reallığı nəzərə aldı. Bir esrden çox müddətdə bütün idarəetmənin və kadr hazırlığının rus dilində aparıldığı sonitdə bir gündə bütün sistemi milli di-

Kırdan sonra batan Azərbaycan mədənisələri tamamile milliləşdiriləcək və dövlət dilini bilməyənlər vəzifələrini itirəcəklər.

Dil ilə bağlı qəbul edilən qərar Cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi geniş islahatlar silsiləsində ən əhəmiyyətli mərhələyə çevrildi. Bu qərarın aradınca cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən milliləşdirme siyasetinə start verildi. Bu siyasetin episentrində isə təhsil sistemi dayanırdı. Buna görə də, 1918-ci il avqustun 28-də Nazirlər Şurası tərəfindən "Birinci ve ikinci dərəcə ibtidai məktəblərin, həmcinin orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında" qərar qəbul edildi. Bu sənədə görə, bütün ibtidai təhsil müəssisələrində tədrisi ana dilinde aparılmalı, orta məktəblərdə isə dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi icbari fənn kimi tətbiq olunmalıdır. Bu, əslində, sovet dövründə onilliklər sonra baş verəcək prosesin hələ

1918-ci ilde həyata keçirilməsi demək idi. Bu qərarın icrasını təmin etmək üçün Maarif Nazirliyi dərhal fəaliyyətə keçdi. Gəncədəki Müəllimlər Seminariyası milliləşdirildi, milli müəllim kadrları hazırlanmaq məqsədilə Bakı, Gəncə, Şəki, Zaqatala, Şuşa, Ağdam kimi şəhərlərdə qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil edildi. Kadr çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün qardaş Türkiyədən 50-dən artıq təcrübəli müəllim dəvət olundu. Ən əsası yeni tədris proqramlarına uyğun dərsliklərin hazırlanması və kütülevi neşri idi. Qısa müddət ərzində, 1919-cu ildə Maarif Nazirliyinin xüsusi neşriyyat komissiyasının səyi ilə "Türk əlifbası", "Təzə elmi-hesab", "İkinci il", "Yeni məktəb", "Ədəbiyyat dərsləri" ki mi onlarla adda dərslik və dərs vəsaiti çapdan çıxaraq məktəblərə paylandı. Bu, gələcək nəsillərin beyninə və ruhuna edilən ən böyük və ən xeyirxah sərmayə idi.

Dövlət dilinin tətbiqi üçün seçilən ikinci mühüm strateji sahə ordu quruculuğu idi. Milli dövlətin suverenliyinin və təhlükəsizliyinin əsas təminatçısı olan ordunun dili də milli olmalı idi. 1918-ci ilin sonunda hərbi nazir vəzifəsinə təyin olunan görkəmli sərkərdə general Səməd bəy Mehmandarov məsələnin əhə-

Əddim ilə. Xına qılıncı əsərlərinə kənara da əsgərin qəlbində daha güclü əks-səda doğurur, onu Vətən torpağı uğrunda döyüşə ruhlandırdı. Bu siyasetin dava-mı olaraq 1919-cu il fevralın 11-də hö-kumət milli ordunun süvari qoşunları üçün nizamnamənin Azərbaycan dilin-

də təsdiq edilməsi barədə xüsusi qərar qəbul etdi. Beleliklə, Cümhuriyyət ordusunu təkcə müasir silahlarla deyil, həm də milli ruh və milli dillə silahlandırdı.

Dövlət dilinin ən ali tribinası isə, şübhəsiz ki, Azərbaycan Parlamenti idi. 1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda fəaliyyətə başlayan parlament Şərqdə ilk dəfə olaraq bütün milletlərin və siyasi partiyaların təmsil olunduğu demokratik bir qurum idi. Parlamentin rəsmi işçi dili Azərbaycan dili elan edilmişdi. Bütün iclaslar, müzakirələr, qanun layihələrinin təqdimatı və qəbulu dövlət dilində aparılırdı. Bununla yanaşı, Cümhuriyyət özünün demokratik mahiyyətinə sadıq qalaraq parlamentdə təmsil olunan rus, erməni, yehudi və digər azsaylı xalqların nümayəndələrinə öz dillərinde (essa-

hın nümayəndələrinə öz dillində (əsasən rus dilində) çıxış etmək hüququnu tətbiq etmişdi. Bu, gənc respublikanın multikultural dəyərlərə və insan hüquqlarına nəzərə həssas yanaşığının parlaq nümunəsi idi. Parlament tribunasından Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Koyskinin, Nəsib bəy Yusifbəylinin, Əlimerdan bəy Topçubaşovun səsləndirdiyi məntiqli, səlis və odlu-alovlu hit-qılar Azərbaycan dilinin nə qədər zəngin, dərin ifadə imkanlarına malik, ən mürekkeb siyasi, iqtisadi və hüquqi məsələləri belə ifadə etməyə qadir olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Parlament stenoqramları əslində, Azərbaycan dilinin rəsmi-ışgüzər və siyasi-publisistik üslubunun formallaşması və inkişafı üçün bir məktəbe çevrildi.

Cümhuriyyət hökuməti başa düşürdü ki, dilin həqiqi mənada dövlət dilinə çevrilmesi üçün bütün cəmiyyətdə işlek olmalıdır. Bu məqsədlə dövlət dilini bilməyən məmurlar və ümumiyyətlə, arzudenən hər kəs üçün pulsuz Azərbaycan dilı kurslarının təşkilinə başlanıldı. Hökumətin bu məqsədlə dövlət büdcəsinin 351 min manat vəsait ayırması faktı, o dövrün maliyyə çətinlikləri nəzərə alındıqda, dil siyasetinin Cümhuriyyət üçün nə qədər prioritet bir məsala olduğunu

uğun nə qədər prioritet bir məsələ olduğunu göstərir. Bu, dövlətin öz dilinə, dölayısı ile öz gələcəyinə yatırıldığı səmaya idi. Milli mətbuat, xüsusişlə də hökumətin rəsmi orqanı olan və həm Azərbaycan, həm də rus dillərində nəşr edilən "Azərbaycan" qəzeti, dövlət dilinin təbliğində və yeni terminologiyanın yaradılmasında müstəsna rol oynayırdı.

Lətçilik və dil quruculuğu sahəsində at-dığı addımlar xalqımızın yaddaşından və tarixindən heç vaxt silinmədi. Cüm-huriyyətin Azərbaycan dilinə verdiyi dövlət statusu sonrakı 70 illik sovet iş-ğalı dövründə amansız təzyiqlərə məruz qalsa da ideya, milli ideal olaraq ya-şadı. Sovet hakimiyyəti formal olaraq Azərbaycan dilini respublikanın dövlət dili kimi saxlasa da, əməldə rus dilinin həyatın bütün sahələrində dominant mövqeyə çıxarmaq siyasetini yeridirdi. Lakin Cümhuriyyətin yandırıldığı o şəm-heç vaxt sönmədi. XX əsrin sonunda müstəqilliyin bərpasından sonra ana di-limiz həqiqi, tam hüquqlu dövlət statu-suna yenidən qovuşdu.

Bu gün müstəqil Azərbaycan Res-publikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş dövlət dilimiz varlığı və statusu üçün həm də bu tarixi qərarı verən Cümhuriyyət fədailərinə borcludur. Bu qərar bizim milli kimliyimizin səsi, dö-lətçilik şüurumuzun təməl daşı və Azərbaycanın hər bir hissəsinə tətbiq olun-

Ə qürur salnaməsidir.